

УДК 81'23

Сергій Рудишин

МОВА В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД ІЗ ПОЗИЦІЙ ВИЩОЇ НЕРВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Ця стаття принципово торкається генези і перспектив рідної мови українців, які сьогодні визнають рідною мовою російську, а також державної мови для всіх мешканців нашої держави (українців, росіян, угорців, румун, кримських татар, гагаузів та інших регіональних груп і національних меншин).

Визначимось із концептуальними положеннями з точки зору рефлексорної теорії поведінки і психології: 1. *Мова тварин вроджена*, вони її не вичають. Курча чи котеня, яке народилося в ізоляції від своїх братів чи сестер, завжди володіє видовим “словниковим запасом”, який притаманний курці чи кішці. Можна навчити папугу “говорити”, але зміст навчених слів птах не розуміє. Про мову людини цього не скажеш. 2. *Мова людини* не є видовим інстинктом *Homo sapiens*, а продуктом культурної еволюції у процесі діяльності. Для розвитку мови людини надзвичайно важливе мовне середовище у перші роки її життя. Спочатку слова означають конкретні предмети, явища, але потім поступово відбуваються складні процеси відволікання й узагальнення, внаслідок чого одне й теж слово може відображати велике коло предметів і явищ. Мова є формою соціального наслідування за зразком (звуковим і словесним). “Діти-мауглі” є тому свідченням.

Мова людини складається зі звуків, організованих у певній послідовності, які створюються завдяки координованим діям спеціального мовного апарату. Ще в період внутрішньоутробного розвитку людини волокна голосових зв'язок з'єднуються з волокнами кільцевих м'язів гортані. Це створює умови для засвоєння рухів, які забезпечують звукову мову. В цьому полягає суттєва відмінність анатомічної будови мовного апарату людини від звукового апарату людиноподібних мавп. Саме через таку відмінність в анатомічній будові звукового апарату будь-які спроби навчити мавп звукової мови не дають помітних результатів.

3. І. Павлов створив вчення про першу і другу сигнальні системи. *Перша сигнальна система* позначає систему орієнтування (умовних рефлексів) тва-

рини і людини на зовнішні подразники (зорові, слухові, тактильні, запахи); вона є основою безпосереднього відображення об'єктивної реальності у формі відчуттів і сприймання, забезпечує предметне конкретне мислення. *Друга сигнальна система* – це умовні рефлексі, вироблені на мовні подразники (вимовлені, почуті, побачені чи прочитані) й позначені ними поняття. Дія слова як “сигналу сигналів” визначається смисловим значенням, зв'язком із певними предметами навколишнього середовища. Це те, що якісно відрізняє роботу головного мозку людини і тварини. Ми узагальнюємо словами не лише предмети, їх властивості, а й свої відчуття, переживання – абстрактні поняття.

4. *Поведінка тварин* від моменту народження виконує генетичну програму інстинктів і поступово накопичує комплекс набутих умовних рефлексів поведінки; вона здійснюється у межах біологічної діяльності, всередині певного біологічного мотиву, завжди у теперішньому часі та визначається її минулим наочним досвідом. Німецький психолог Адемар Максиміліан Гельб сформулював парадоксальне і привабливе положення, що тварина не може робити щось біологічно безглузде, а лише людина здатна робити безглузде. Це положення відповідає теорії рефлексів – для того, щоб утворити умовний рефлекс у тварини, її необхідно включити у відому безумовну біологічну діяльність.

5. *Психічна діяльність людини*, яка здійснюється у теперішньому часі, визначається образом майбутнього, екстраполює цю поведінку в майбутнє. Жодна мавпа не виготовить будь-яке знаряддя, не візьме про запас палку, щоб дістати банан (тварина користується тим, що є поряд). Людина засвоює суспільний досвід поведінки і знань інших людей, щоб використати їх у майбутньому.

6. Крім статевого, харчового і захисного інстинктів, людині притаманний *інстинкт власної гідності*, що недосяжно тваринам. Лише людина може боротися чи піти добровільно на смерть за ідею, власну систему цінностей (це підкреслює важливість замполіта чи капелана у війську). Отже, система цінностей у вигляді збереження традицій, релігії, мови мотивує людину чи групи людей до певних дій, які ірраціональні з точки зору матеріального достатку, сексуальної задоволеності чи захищеності.

На цих методологічних основах спробуємо розвинути нашу думку щодо необхідності збереження єдиної державної української мови на теренах території під тією ж назвою. Почнемо з фактичного матеріалу історії.

Сучасний стан мови емігрантів (українців, поляків, чехів, угорців та ін.) в Америці, Аргентині, Австралії наочно свідчить, що проживання в чужомовному середовищі сприяє білінгвізму (вживанню двох мов) у першому поколінні. А вже в другому й особливо у третьому поколіннях відбувається повна мовна асиміляція. У державі Ізраїль мешкають мільйони російськомовних громадян. Якщо дорослі продовжують розмовляти російською, то в їхніх дітей

з'являється нова мова спілкування, яка стає для них рідною, – іврит. Вони спілкуються цією мовою у дитячому садочку, школі, на вулиці. Діти поступово перетворюються для своїх бабусь і дідусів на івритомовних іноземців. Іврит – це перепустка в ізраїльське суспільство, оскільки дає можливість молодим людям (майбутнім дорослим) більше шансів бути прийнятим на державну службу, легше пристосуватися до армійської служби (обов'язкової для всіх) тощо. Практика життя свідчить, що українці в Росії, Румунії, Польщі, Естонії та інших країнах, щоб добитися соціального успіху, освіти теж ідуть цим шляхом – вивчають державну мову (російську, румунську, польську, естонську).

У цьому контексті зробимо історичний екскурс в Україну. Російськомовне середовище реально почало охоплювати Західну Україну лише у другій половині ХХ ст., і за два покоління непростой історії цього регіону національна свідомість українців збереглася щодо рідної мови, традицій і цінностей. Зауважимо, що жили ці українці на території колишньої Польщі, Румунії, Австро-Угорщини.

На Сході України ще за часів царської Росії, а потім ще 75-ти років радянської влади виросло багато поколінь українців у російськомовному середовищі. У них із дитинства сформована друга сигнальна система – російська мова – у вигляді умовного рефлексу говоріння цією мовою. Внутрішня експансія російської мови призвела до змін у розумінні українським населенням справжньої культури особистості. Довгий час російська вважалася мовою високоосвіченої та культурної частини суспільства, а українська – неперспективною для майбутнього соціального зростання “селянською” мовою. Такий “селянин”, потрапивши до великого міста, за будь-яку ціну намагався засвоїти мову “панівної” нації. Звідси – хвороби національної психіки: відсутність національної самосвідомості, комплекс меншовартості, невпевненість у власних силах створити власну державу України.

Чи не тому серед українців східної України такий високий відсоток тих, хто назвав у 2012 році рідною мовою російську? Більшість таких українців байдуже сприймають або не усвідомлюють факт свого українського коріння.

Вважаємо, що функція держави – створення середовища говоріння українською мовою дітей російськомовних українців (у ЗМІ, освіті). Але проект Закону України “Про засади державної мовної політики” (внесений С. Ківаловим і В. Колісниченко) пропонує офіційно закріпити, щоб російськомовні українці продовжували жити в чужомовному колі свого ж етносу. Цей проект закону підкріплює, на наш погляд, ряд негативних тенденцій: 1) право не говорити українською мовою; 2) формування “змішаної” двомовності шляхом взаємопроникнення двох мовних систем, які створюють своєрідну форму мови (“суржик”); 3) втрата етнічної специфіки характеру українців, певних ментальних, прихованих рис і властивостей національної психіки.

Психологи, психолінгвісти стверджують, що підсвідоме знаходиться як у спогадах дитинства, так і в семантичній еволюції кожної людини (йдеться про склад і особливості власного словника, значення слів). Саме рідна мова формує підсвідомість, архетипні матриці картини світу, сприйняття світу і культури. Зазвичай, це відбувається в усіх дітей до 4 – 5 років. Підсвідоме – це частка конкретного говоріння рідною мовою.

Людина стає особистістю тоді, коли керується найвищими цінностями. Цінності українського народу пережиті, вистраждані, перевірені у критичних ситуаціях і збережені в усній народній творчості (фольклорі) у вигляді поговірок, притч, казок, пісень, міфів. Немає підстав вважати, що вони втратили свою значущість у сучасному житті. Навпаки, вони дають вірну орієнтацію і смисл буття. У мові відображається національна психологія мислення, тому в таємниці національної душі можна проникнути через її мову.

Підсвідоме російськомовних українців закладене у процесі конкретного говоріння російською мовою, вони й вважають її рідною. З 1991 р. виросло лише одне покоління дітей у незалежній русифікованій Україні. Цифри статистики за останні роки показали збільшення говоріння на території нашої держави українською, тому доцільно не ліквідувати україномовне середовище на офіційному рівні для другого покоління українців. Є надія і віра у справжню державну політику щодо збереження душі українського етносу – його мови.

Ніхто не забирає право кожної дитини в Україні засвоїти і говорити рідною мовою (українською, угорською, російською, румунською, кримсько-татарською тощо). Якщо обов'язкове знання української мови буде перепусткою стати дипломатом, офіцером, викладачем вищого навчального закладу чи чиновником високо рівня в Україні, то значна частина дорослого населення різних регіональних мов переглянуть свої погляди і почнуть віддавати своїх дітей в українські класи, а вдома і в регіональній общині розмовляти рідною мовою. Престижність української мови вмотивує необхідність її вивчення на всій території України.

Як освітяни вважаємо, що залишилася потужною національна “педагогічна матриця”, яку не знищили всі історичні негаразди; вона допоможе зробити правильний український вибір. Українська “педагогічна матриця” вміщує народне життя і мову, культуру, народознавство, етнографію, мистецтво, науку, погляди на навчання та виховання підростаючого покоління. Одвічно притаманні українському народу працелюбство, повага до землі, матері й родини, знання і пізнання, емоційно-естетична домінанта, інтровертивність, толерантність. Сьогодні така матриця є умовою збереження українського етносу у світі глобалізації, секуляризації та прагматизму і, водночас, потребує творчої та відповідальної трансформації для вільного і гармонійного розвит-

ку України у світовому економічному й інформаційному просторі. Парадигма української “педагогічної матриці” проголошена словами Тараса Шевченка: “І чужого научайтесь, й свого не цурайтесь...”. Отож, будемо плекати, дотримуватись і зберігати свою матрицю, свою мову, тоді вона збереже нас.

Отже, можна зробити такі висновки: 1. Мова не успадковується, а передбачає існування загального неврологічного субстрату говоріння, подібно до виготовлення знарядь за зразком. Сьогодні на кожного українця покладена відповідальність за збереження рідної мови. Державна політика повинна сприяти виробленню умовного рефлексу говоріння населення нашої держави будь-якої національності українською мовою на території України. 2. З втратою відчуття обов’язковості державної української мови населення втрачає психічно-духовну константу, не відчуває потреби у своїй державі. 3. Держава повинна однозначно вказати на статус єдиної державної – української мови як гарантії національної самобутності та суверенності.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2012

С. Рудышин

**Язык в Украине: взгляд с позиции
высшей нервной деятельности и психолингвистики**

Исследуется генезис и перспективы родного языка украинцев, определяющих родным языком русский, а также государственного языка для всех жителей нашего государства.

Ключевые слова: язык, родной язык, украинский язык, русский язык, государственный язык.

S. Rudyshyn

**Language in Ukraine: View from the Perspective
of the Highest Nervous System and Psycholinguistics**

The article researches genesis and prospects of native language of Ukrainians who define it to be Russian, and state language for all the residents of our country.

Key words: language, native language, the Ukrainian language, the Russian language, state language.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник О. А. Лавріненко